

De vrijheid omarmd

Hilversum
Mediastad
4 mei 2016

Bill Minco

2

Inhoud

Henk Mreijen, Voorwoord	3
Pieter Broertjes, ‘De vrijheid omarmd’	5
Noa Wildschut en Yoram Ish-Hurwitz, violiste en pianist, spelen 3 stukken	19
Nina Nooter, vijfde Bill Minco lezing Mijn uitzicht	21
Robert Grijsen, Stadsdichter, gedicht	34
Foto’s gedenkstenen: vooromslag, 6, 10, 14, 16, 20, 22, 24, 26, 28, 35, achteromslag	

Voorwoord

Henk Mreijen

In tijden van conflicten en oorlog sneuvelt vrijheid als eerste. Vrijheid om te mogen gaan en staan, vrijheid om te mogen zeggen wat je denkt. Deze vrijheid staat ook in onze dagen onder druk met oorlogen in onder andere Irak en Syrië en aanslagen zoals in Parijs en Brussel.

‘De vrijheid omarmd’ is het centrale thema dit jaar. Jaarlijks wordt het centrale thema aangegeven door het Nationale Comité 4 en 5 mei. Dat comité wordt ondersteund door een professioneel bureau dat niet alleen zorg draagt voor de jaarlijkse herdenking in mei, maar ook verschillende andere herdenkingen ondersteunt, zoals de nationale Indië herdenking in Den Haag op 15 augustus en de Auschwitz herdenking in Amsterdam op 27 januari, de dag in 1945 dat Auschwitz en Birkenau werden bevrijd. Tot voor kort gaf Nine Nooter leiding aan dat professionele bureau van het comité. Zij heeft in de 18 jaar als directeur een belangrijke bijdrage geleverd aan de gedachtewisseling over herinneren, herdenken en vieren in de samenleving. Dat deed ze vooral door het ontplooiën van innovatieve activiteiten om herdenken en vieren op een laagdrempelig niveau onder de aandacht van de bevolking te brengen. Voor haar werkzaamheden is zij koninklijk onderscheiden als ridder in de Orde van Oranje Nassau.

Wij zijn ingenomen met haar bereidheid om de vijfde Bill Minco lezing te verzorgen.

De Bill Minco lezing is vernoemd naar de joodse verzetsstrijder, voormalig gemeenteraadslid en wethouder Bill Minco. Na het oprollen van de verzetsgroep De Geuzen werd hij door de Duitse bezetter ter dood veroordeeld, kreeg

gratie wegens zijn leeftijd en na een zwerftocht door tuchthuizen en de concentratiekampen Mauthausen en Auschwitz werd hij in Dachau bevrijd. Hij heeft in elk opzicht de vrijheid omarmd en heeft zich via de mede door hem opgerichte stichting Het Geuzenverzet en de jaarlijkse uitreiking van de Geuzenpenning ingespannen om de vrijheidsgedachte hoog te houden. Voor zijn rol bij de naoorlogse betrekkingen met Duitsland kreeg hij een hoge Duitse onderscheiding.

Burgemeester Pieter Broertjes zal evenals voorgaande jaren aandacht besteden aan Hilversummers, die hun leven gaven voor de vrijheid. Hun namen staan vermeld op de herdenkingsplaquette in de burgerzaal van het raadhuis “opdat wij niet vergeten”. Mede door deze mensen kunnen wij de vrijheid omarmen. Vandaar dat naar deze mensen straten in Hilversum Noord zijn vernoemd.

4

De stadsdichter, Robert Grijsen schreef speciaal voor deze gelegenheid zijn gedicht ‘In de stilte’.

De muziek wordt ook dit jaar verzorgd door de jonge Hilversumse violiste Noa Wildschut met begeleiding van de pianist Yoram Ish-Hurwitz, haar oom. Noa Wildschut heeft ondanks haar jonge leeftijd (15) reeds prijzen gewonnen en een tournee met Anne Sophie Mutter door de Verenigde Staten gemaakt. Zij werd enkele jaren geleden door het Concertgebouw onderscheiden met de Young Talent Award en zij studeert naast haar “gewone” school bij Vera Beths in Amsterdam.

Yoram Ish-Hurwitz maakt een indrukwekkende carrière en is thans ook nog artistiek directeur van het Oranjewoud Festival. Heeft gestudeerd in Amsterdam en New York, trad bij veel orkesten als solist op en won vele prijzen.

Namens de organisatie
Henk Mreijen

De vrijheid omarmd

Pieter Broertjes

Als onze vrijheid op de proef wordt gesteld, moeten we haar nog steviger omarmen. Dat stelt politiek-filosoof Tamar de Waal in haar essay ‘De vrijheid omarmd’ waarin zij het thema voor dit jaar uitwerkt. Zij roept ons op “nooit te stoppen met het

hooghouden van de waarden die het vrij-zijn mogelijk maken”. Wie zijn principes direct inruilt als ze daadwerkelijk worden getest, heeft ze nooit gehad, aldus De Waal.

En we zijn in de afgelopen periode op de proef gesteld. Onze westerse samenleving is behoorlijk op drift geraakt sinds er zestig miljoen mensen wereldwijd op de vlucht zijn voor geweld, voor vervolging en voor oorlog. Alles vernietigende oorlogen in Syrië, Afghanistan en Eritrea hebben de sociale cohesie in bijna alle Europese landen danig verstoord. Aanslagen in Parijs en Brussel, maar ook elders in de wereld, hebben ons onzeker en angstig gemaakt. Begrijpelijk.

Vluchtelingen zoeken bij ons veiligheid en vrijheid: Europa als save heaven. Voor dat doel hebben ze alles over: zelfs een levensgevaarlijke oversteek van de Middellandse Zee.

Verruwing van ons gedrag ligt op de loer. Als we niet oppassen verruilen we sluipenderwijs humaniteit en solidariteit voor wraaklust, polarisatie en geweld, zo waarschuwt ook De Waal. We hebben de symptomen gezien het afgelopen jaar. Felle demonstraties tegen de komst van AZC’s, luid schreeuwende massa’s die zich niet gehoord voelen, lelijke bedreigingen van raadsleden en bestuurders. Sommige commentatoren spreken al van een ernstig moreel verval van onze democratie.

Oorlogsmonument Twee minuten stilte is een bronzen beeld van een vrouw met kind, de handen ineen gevouwen. Het beeld is gemaakt door kunstenaar Hetty Noorman-Hogenhout en onthuld in 1991. Locatie: Noorderbegraafplaats, Laan 1940–1945

In 't Gooi vangen we tot nu toe een beperkt aantal vluchtelingen op. Die kleinschalige aanpak is niet onopgemerkt gebleven. Dezer dagen komen er meer vluchtelingen naar deze regio. Crailo was én is een goede opvanglocatie en het Leger des Heils is een uitstekende beheerder. De mensen die op Crailo verblijven zijn tevreden; mede dankzij de hulp van vele vrijwilligers. Laten we onze zegeningen tellen en kijken of er elders in de regio – ook in Hilversum – meer vluchtelingen kunnen worden opgevangen. Ik zie het als onze burgerplicht – net als vele vrijwilligers die zich inzetten voor deze mensen in nood.

Op 4 mei herdenken we de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Beseft u dat sinds de bevrijding in 1945 de wereld geen dag zonder oorlog is geweest? Een trieste constatering, maar ook één die ons weerbaar maakt. Die ons vanavond samenbrengt in theater Gooiland: we moeten ons te weer blijven stellen tegen hen die denken dat oorlog voeren de enige oplossing is voor een conflict. Dat hardnekkige misverstand stellen we elk jaar opnieuw aan de kaak.

Ik wil u – al weer voor de vijfde keer – meenemen naar de mannen die hun leven gaven voor onze vrijheid, ten tijde van de Duitse bezetting in Hilversum. Vijfentwintig Hilversumse verzetshelden; hun namen staan gebeiteld op de marmeren Gedenkplaat in de Burgerzaal in het Raadhuis (en u ziet ze hier achter mij geprojecteerd). Mijn trouwe bondgenoot in dit jarenlange project, historica Margot Kistemaker, sprak met enkele nabestaanden en opende nieuwe archieven waardoor de personen weer tot leven kwamen.

De rode draad is dit jaar dat de zes mannen die ik de revue laat passeren, allemaal onderduikers hielpen en mensen die op de vlucht waren in veiligheid brachten.

Het helpen van vluchtelingen, mensen in nood,

is van alle tijden. Toen, in de jaren 40-45, was het niet vanzelfsprekend, om met gevaar voor eigen leven, iemand bij jouw thuis te laten onderduiken. Integendeel. Luistert u maar.

Anton van der Wel (geboren in 1896 in Hellevoetsluis) woonde op de Van Lennepaan 17. Hij was drukker en had maar liefst 18 joodse onderduikers in huis. Voor meer was simpelweg geen plaats. Toen nummer 19 tevergeefs aanklopte, werd hij bij de Duitsers aangegeven en met zijn 18 onderduikers gearresteerd. Na vele omzwervingen kwam hij in september 1944 terecht in Sachsenhausen bij Berlijn. Hij overleed op 49 jarige leeftijd in het concentratiekamp Buchenwald, waarnaar hij in februari 1945 was overgebracht. Meer weten we niet van hem. Een moedige en menslievende man.

8

Wegeling	Wel, van der
Hendriks Nijmegen Drukker 3 - vii - 1890	Gerardus Johannes Vervolgslager 3 - i - 1895
Voght 3 - vii - 1941	Vervolgslager Sachsenhausen
Weiden, van der	Wel, van der
Johannes Hubertus Maria Jansz Heemstede 3 - vii - 1900	Willem Bleiswijk 27 - vii - 1907
Kamphuis Nieuw-Weidijk 4 - vii - 1943	Wachtmeester der politie
Weimar	Welfing
Karel Bartholomeus Arnhem 20 - vii - 1900	Jan Opsterland 19 - vii - 1920
Elzette technique Lelystad 4 - vii - 1943	Schilder Breda 14 - vii - 1943
Weimar	Welle
Willem George Frederik Arnhem 9 - x - 1910	Gerrit Arnhem 23 - xi - 1891
Beekhouder Arnhem 3 - vii - 1943	Stafingambinaar Apeldoorn 30 - ix - 1944
Wel, van der	Welle, van der
Antonius Gerardus Hellevoetsluis 10 - vii - 1890	Jacob Peter St. Annaaland 20 - vii - 1897
Drukker Oranienburg 22 - vii - 1943	Griensland St. Oudewade 19 - vii - 1944
Wel, van der	Welleman
Cornelis Westervoort 17 - vii - 1912	Jonas Peter Andrie Hoedekenskerke 3 - vii - 1885
Dalmeida 3 - vii - 1943	Directeur R.W.I. Nieuwegein 12 - vii - 1943

Slachtofferregister van de oorlogs-gravenstichting

Pieter van Dijk (geboren in 1922 in Hilversum) woonde op de Havenstraat 13. Hij werkte bij een bank en was in de oorlog lid van een knokploeg. Omdat hij op de verjaardag van prins Bernhard in

1941 een witte anjer droeg, werd hij ontslagen. Hij dook onder in het Groningse Uithuizermeerden en werd bij een vuurgevecht op 6 februari 1945 tijdens een overval op een boerderij gedood. Hij ligt begraven op de gemeentelijke begraafplaats Boschdrift. In 1955 is de Van Dijkstraat in Hilversum-Noord naar hem genoemd. In 1983 kreeg hij postuum het verzetsherdenkingskruis vanwege zijn anti-Duitse houding tijdens de oorlog.

Jan Stroes (1902-1948)

Jan Stroes (geboren in 1902 in Winterswijk) woonde op de Vaartweg 66. Hij was elektromonteur en verkocht medische apparatuur aan huis. Stroes was commandant van de L.O. (Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers) en lid van een knokploeg. Zijn zoon Wim Stroes herinnert zijn vader

als een aimabele man die totaal niet geschikt was voor het harde verzetswerk. Zijn vader beleefde de oorlog als een bijzondere tijd omdat de verzuiling was uitgeschakeld: Verzet verenigde en iedereen sprak met elkaar. Na de oorlog kwam aan die saamhorigheid snel een einde. Dat frustreerde de verzetsman enorm. Hij overleed veel te jong in 1948 – totaal gedesillustioneerd – aan een hartinfarct.

Zoon Wim vertelt vol trots over de heldendaden van zijn vader Jan. “Er werd veel vergaderd bij ons thuis. Dan was de hele illegaliteit van Hilversum bij ons binnen en zag het buiten zwart van de fietsen. Of dat zo verstandig was, is een tweede.” Soms stuurde Jan Stroes zijn drie kinderen op

Op de joodse begraafplaats aan de Vreelandseweg bevindt zich het Joods Monument. Dit monument is een gedenksteen met de tekst “Gedenksteen voor de joden die in de jaren 1940-1945 met onmenselijk geweld werden weggevoerd en geen graf hebben”. Deze tekst is ook in het Hebreeuws aangebracht. Locatie: joodse begraafplaats, hoek Vreelandseweg/Gijsbrecht van Amstelstraat.

pad met de kinderwagen. Daarin verstopte hij behalve een parachute ook enkele wapens. De kinderen liepen dan naar een adres in Loosdrecht en passeerden de tankwal die om Hilversum lag zonder enig probleem. Moeder Stroes was minder enthousiast over dit soort gevaarlijke illegale acties van haar man.

Gijs van Strijland (geboren in 1905 in Nijkerk) was conciërge van beroep en woonde in de Siemensstraat 20. Hij was – als lid van de L.O. - een man met veel bravoure en persoonlijke moed. Hij pikte stempels van het Arbeidsbureau, vervalste handtekeningen, ritselde het zo dat NSB'ers met valse Ausweise rondliepen en onderduikers de echte op zak hadden. Toen op 23 oktober 1944 alle weerbare mannen in Hilversum zich moesten melden voor tewerkstelling in Duitsland deelde Gijs zoveel – goed gemaakte – vrijstellingen uit dat de hele actie volkomen mislukte.

11

Volgens zijn dochter Ria was hij ook een gevoelsmens. Fors van gestalte, altijd opgewekt en een stevig litteken op zijn wang waardoor het leek dat hij voortdurend grinnikte. Een Christen in hart en nieren. Geliefd in de buurt en gevreesd bij de vijand. En altijd bereid onderduikers op te nemen. Een ooggetuige uit die tijd: “Hoeveel Joden en onderduikers zou Gijs hebben geholpen? Hoeveel Hilversummers zou Gijs niet uit handen van de Duitsers hebben gehouden toen hij ging werken bij het Gewestelijk Arbeidsbureau.”

Vijf jaar lang was hij kwaad. Kwaad vanwege het onrecht en het leed dat zijn medemensens werd aangedaan door de bezetters. Uiteindelijk moest hij zelf ook onderduiken. Dochter Ria: “Ze zaten overal achter hem aan, maar ze hebben hem nooit gevonden. Het is een wonder dat hij de hele oorlog is doorgekomen. Hij kwam nog wel thuis; af en toe wipte hij naar binnen. Alle burens waren

gek op hem. Hij was een man om op te bouwen.” Het einde van de oorlog heeft hij nog net meegemaakt. Op 5 mei 1945 is hij bij de bakker op de Eemnesserweg door een noodlottig schot uit een stengun van een vriend – een verdwaalde kogel trof zijn hart - om het leven gekomen.

12

Groep BS-ers rond het graf van Gijs Strijland op de Noorderbegraafplaats in Hilversum, 09-05-1945

Zijn plotselinge dood maakte grote indruk op de Hilversumse gemeenschap. Onder enorme belangstelling werd hij met militaire eer begraven op de Noorderbegraafplaats. Koerierster Ans – in werkelijkheid heette zij Trees Stellingwerf - schrijft in haar dagboek: “Gijs, die mij nog net zo omhelsd had, die altijd zo leuk met mij omging, die zo zonnig was en dapper, was dood, weg voor altijd, op de eerste dag van de bevrijding. Waarom? Vreselijk is het.”

Jan Dirk Janssen (geboren in 1915 in Baarn) woonde op de Jan Steenlaan 1 en was rechtenstudent. In de oorlogsjaren was hij lid van de bekende verzetsgroep Gé Verheul. Ondanks zijn jeugdige leeftijd had hij natuurlijk gezag en

stond hij in ondergrondse kringen bekend als 'Heer Jan'.

Als plaatselijke leider was hij jarenlang verantwoordelijk voor het verzetswerk in Hilversum. Hij stuurde talrijke koeriers aan die mensen hielpen aan goederen in natura; vooral voedsel.

Toen Jan op 20 januari 1945 werd gearresteerd door twee Duitsers van de SD, schreef Trees Stellingwerf: "Jan is opgepikt, om 12 uur 's nachts door twee moffen van de Feldgendarmeerie.

Ze hebben de grond opengehakt en de kast opengebroken, waar ze een tas van hem vonden met inhoud. Han, zijn vrouw, is erg flink, maar ze heeft niet eens afscheid kunnen nemen van Jan.

Ze werd naar boven gestuurd en door het raam heeft ze Jan gedag geroepen. Het is heel erg. 's Morgens om 4 uur waren er weer twee moffen om de boel te bewaken en om hen die langs kwamen vast te houden. Goddank zijn twee mensen door ons opgevangen. Niemand is er in gelopen. In ben in de sneeuwjacht heel veel mensen afgegaan."

Wie 'Heer Jan' heeft verraden is nooit helemaal opgehelderd. Eén van de onderduikers of een NSB'er? Duidelijk was wel dat te veel mensen wisten dat Janssen geld, bonnen en voedsel uitdeelde.

Korte tijd na zijn arrestatie – op 9 februari 1945 - werd Janssen geëxecuteerd in Zaandam. Samen met negen andere strijdmakkers werd hij tegen het raadhuis van Zaandam gezet en doodgeschoten. Als represaille omdat het verzet daags daarvoor een collaborerende politiemann en een bakker had neergeschoten.

De verslagenheid in illegaal Hilversum was groot. Op 11 maart herdachten ze hem in U61, het befaamde hoofdkwartier aan de Utrechtseweg. Op de schoorsteen hing de driekleur met het portret van Wilhelmina, een helm en een geweer. Voorop stond een geopende bijbel met een doek ervoor. Jan's schoonvader schreef over die bijeenkomst:

Monument ter nagedachtenis van de Hilversumse verzetsstrijder Christiaan “Kik” ten Boom. Ten Boom is tijdens de Tweede Wereldoorlog actief bij hulp aan onderduikers. Met valse papieren weet hij mannen die bij een razzia in 1944 zijn opgepakt vrij te krijgen. Ten Boom wordt later gearresteerd en overlijdt op 31 mei 1945 in concentratiekamp Bergen-Belsen. Locatie: gevel op huis van hoek Stroeslaan 8/Ten Boomstraat .

“Er waren 20 jongelui, jongens en meisjes. Later hoorde ik dat allen zwaar bewapend waren. Het hoofd van de troep hield een mooie rede en ten slotte werd het Wilhelmus gezongen.” Daarna werd er nog gedanst en werd jazz gespeeld.

Christiaan (‘Kik’) ten Boom (geboren in 1920 in Zuilen). Kik, zoals zijn bijnaam luidde, was vanaf het begin van de oorlog bij het verzet betrokken. Eerst via het verspreiden van illegale lectuur, later door het overvallen van distributiekantoren en wapentransporten, hulp aan onderduikers en pure spionage. Hij werkte voor de L.O., de landelijke organisatie voor hulp aan onderduikers, was lid van een knokploeg en actief binnen de groep van Gé Verheul. De hele familie Ten Boom – vader Willem, grootvader Casper en diens dochters Corrie en Betsie – zat in het verzet. Geen van hen overleefden de oorlog. Uit een verslag van Gé Verheul, de grote Hilversumse verzetsheld, blijkt dat Kik vooral werd gemotiveerd door het sociale aspect van het verzetswerk. Toen een Engelse piloot schuil hield in de scouting-stamhut ‘het Behouden Huys’ regelde Kik Engelse sigaretten voor hem. “Hij trok zich het lot van vrienden die gearresteerd waren zo sterk aan, dat dit hem psychisch en fysiek sterk heeft ondermijnd”, schrijft Verheul. Hij voorzag dat Kik vroeg of laat zou worden gearresteerd.

15

Op 18 augustus 1944 werd hij bij toeval opgepakt tussen Bilthoven en Zeist. Een dag voor zijn verloving. Hij werd overgebracht naar kamp Amersfoort en via Vught getransporteerd naar Sachsenhausen. Uiteindelijk is hij in Bergen-Belsen op de fictieve datum van 31 mei 1945 overleden.

Na de oorlog zijn er vele anekdotes opgeschreven over de familie Ten Boom die hun twee huizen openstelden voor iedereen die in nood verkeerde. Ze brachten Joodse kinderen in veiligheid,

Het bronzen Verzetsmonument van ontwerper prof. V.P.S. Esser zit vol symboliek. De knielende man drukt verdriet uit, maar herrijst uit de afgrond. De man is zonder kleren afgebeeld en symboliseert dat het volk niet alleen is beroofd van kleding, materiaal en geld, maar ook van het vertrouwen in de medemens. Onthuld in 1949. Locatie: Rosarium, Boomberglaan.

piloten, ter dood veroordeelden en onderduikers. “Regelmatig zat het huis propvol. Als predikant met veel kennis van de Joodse godsdienst had hij veel Joodse vrienden in binnen- en buitenland. In de jaren dertig fungeerde zijn huis al als opvang voor uit Duitsland gevluchte Joden.”

Nagedachtenis Kik ten Boom - jonge verzetsheld - geëerd *Loco-burgemeester onthult bordje van naar hem genoemde straat in Noord*

HILVERSUM. — Tijdens een sobere, maar indrukwekkende plechtigheid heeft loco-burgemeester mr. F. C. Vorstman gisteravond in de nieuwe wijk bij de Craillose brug het naambordje onthuld van de Ten Boomstraat, genoemd naar de jonge verzetsstrijder Kik ten Boom, die zijn prachtig werk voor de goede zaak met de dood heeft moeten bekopen.

Krantenknipsel uit plakboek.

17

De familie Ten Boom deed het uit geloofs-
overtuiging: omdat ieder levend wezen waarde
had.

Nóg een verhaal dat typerend is voor de sfeer in
die dagen. In het najaar 1944 was er een grote
razzia in Hilversum. Ook de Surinamelaan 15/17,
het huis van de Ten Booms, werd niet ongemoeid
gelaten. Mevrouw Ten Boom liep na afloop langs
het hek in de tuin. Ze hoorde iemand huilen
en vond in een dichte struik een jonge Duitse
soldaat. Hij was hooguit 18 jaar. Ze is naast
hem gaan zitten en heeft de wanhopige jongen
getroost.

Deze vrouw, die zelf haar man en haar zoon had
verloren, kon dat opbrengen. Zij liet zien dat
oorlog iedereen de afgrond induwt. Ongeacht
rang of stand, geloof of landsaard.

De Hilversumse mannen die ik zojuist bij naam
heb genoemd kwamen allemaal in verzet. Met
hen zijn vele tienduizenden mensen in verzet

tegen gekomen de Duitse onderdrukking. Soms naast een gewone baan, naast een legaal bestaan. Gewone burgers, zoals u en ik, maakten deel uit van verzetsnetwerken. Volgens de inmiddels oud-directeur van het NIOD, Marjan Schwegman, was meedoen aan het verzet voor veel mensen een deel van het gewone leven.

Zij maakten deel uit van de infrastructuur die nodig is om het verzet en de hulp aan onderduikers mogelijk te maken. Schwegman pleit voor een nieuwe kijk op de geschiedschrijving van de jaren

‘40 – ‘45. De kleine, persoonlijke verhalen over de oorlog voorzien in een behoefte van mensen die willen weten wat zij zelf zouden hebben gedaan als de nood aan de man komt.

18

Die verhalen kunnen ook tot steun zijn anno 2016 waarin wij allen worden geconfronteerd met de komst van vele tienduizenden vluchtelingen. De Joodse filosoof Hannah Arendt, zelf in 1941 uit Europa naar Amerika gevlucht, heeft vluchtelingen omschreven als personen die een eigen plaats in de wereld hebben verloren en zijn ontdaan van al hun rechten. Bescherming van vluchtelingen werd daardoor na de Tweede Wereldoorlog een belangrijk, internationaal grondbeginsel.

In haar essay stelt filosofe Tamar de Waal terecht dat het opnemen van vluchtelingen niet eenvoudig is. Het kan zelfs beangstigend zijn. Maar die angst moeten we ombuigen naar terechte zorgen, om vervolgens zo goed mogelijk te kunnen zorgen voor elkaar. De Waal: “Het behoud van onze vrijheid ligt in het afwijzen van haat en in een rotsvast toewijding aan de inclusieve principes van onze democratische rechtsstaat. Als de vrijheid op de proef wordt gesteld moeten we haar nog steviger omarmen.”

Pieter Broertjes
Burgemeester Hilversum

*Noa Wildschut en Yoram Ish-Hurwitz,
violiste en pianist, spelen:*

- J.S. Bach: Air (uit: Suite no. 3, BWV 1068)
- C. Debussy: Clair de lune (uit: Suite bergamasque, arr. A. Roelens)
- J.S. Bach / C. Gounod: Ave Maria

Op begraafplaats Gedenkt te Sterven bevindt zich de door Bill Minco meegenomen kei uit vernietigingskamp Mauthausen, onthuld op 5 mei 1970. Minco werkte hier als krijgsgevangene in de steengroeve. Gedenkt te Sterven is de oudste nog bestaande begraafplaats van Hilversum en huisvest diverse herdenkingsmonumenten. Locatie: Begraafplaats Gedenkt te sterven, Oude Torenstraat.

Bill Minco Lezing

Mijn uitzicht

Nine Nooter

Hij heeft het hoogste punt van zijn buurt gekozen. De zeventienjarige Bill Minco staat op het dak van de Rotterdamsche Huishoudschool, in de straat waar hij met zijn ouders en broer woont. Een brede jaren twintig straat is het, met ruime lichte etagewoningen,

21

bomen en een overvloed aan speelruimte voor kinderen. Daar groeit hij op.

En nu ziet hij, de zeventienjarige scholier, dat gebeurt waar hij, jong als hij is, zich al bewust van was. De grote dreiging, die hij kent uit de verhalen van zijn oom Nolly, die na de Kristallnacht, Duitsland is ontvlucht.

Het is 14 mei 1940. Verderop, wordt het centrum van *zijn* stad vernietigd.

Het is zo vaak beschreven. Hoe Nederland na wanhopig verzet capituleerde en hoe, ook al was de binnenstad verwoest, het leven aanvankelijk gewoon door lijkt te gaan.

Bill maakt plannen om naar Engeland te vluchten en vanuit daar in verzet te gaan. Zo ver komt het niet. Hij sluit zich aan bij De Geuzenbeweging, een ondergrondse groep van het eerste uur. Verzet door sabotage en spionage.

Reeds eind 1940 pakt de bezetter tientallen Geuzen op.

Het Indië-monument is een plaquette met een kaart van het voormalig Nederlands-Indië en de tekst “De Hilversumse bevolking herdenkt allen die tengevolge van de Japanse overheersing het leven lieten”. Op 15 augustus 2011 onthult burgemeester Broertjes het aanvullende sculptuur Verdriet, Geborgenheid, Hoop van kunstenaar Nancy Echter (afgebeeld). Locatie: Noorderbegraafplaats, Laan 1940–1945 .

Als het Bill te heet onder de voeten wordt, duikt hij onder in Enschede.

Op 6 januari 1941 is hij terug in Rotterdam en gaat weer gewoon naar school. De volgende dag, om elf uur 's ochtends, onder de Duitse les, haalt de Grüne Polizei hem uit de klas.

Vanuit de schoolbank belandt hij, via het Binnenhof waar de SD zetelt, in de gevangenis in Scheveningen: in het Oranjehotel.

Daar worden zo'n tweehonderd Geuzen uit het hele land gevangen gehouden.

*Een cel is maar twee meter lang
en nauw twee meter breed*

Op 4 maart 1941 wordt over drieënveertig Geuzen vonnis gesproken: zes keer vrijspraak, voor anderen het tuchthuis...achttien mannen tussen de 18 en 50 jaar krijgen de doodstraf. Te voltrekken in de duinen, op de Waalsdorpervlakte.

23

Bill is een van hen.

Ruim honderdvijftig Geuzen krijgen helemaal geen proces, ook geen doodvonnis. Zij belanden begin april in de verschrikkingen van concentratiekamp Buchenwald. Vierenvijftig van hen maken de bevrijding niet mee.

Donderdag is het, 13 maart 1941 rond het middaguur worden de achttien ter dood veroordeelde mannen uit hun cel gehaald. De drie jongsten krijgen te horen dat zij vanwege hun leeftijd gratie krijgen. Bill is net achttien jaar oud.

Wat volgt is zeventien maanden eenzame opsluiting in Duitse tuchthuizen. En vervolgens door naar Mauthausen, naar Auschwitz - nummer 136862 -, naar Dachau, naar Muhlendorf en Tahlheim, naar

INWONERS VAN HILVERSUM, DIE HET
LEVEN LIETEN IN HUN VERZET
TEGEN DE DUITSE OVERWELDIGING

1940 - 1945

P. M. BONNIKE
C. J. TEN BOOM
D. J. BUIS
W. F. DASSELAAR
G. A. DEGENS
W. DULL
P. VAN DIJK
J. H. VAN GANGELEN
K. HANNEMA
F. HOVIUS
J. D. JANSSEN
C. F. W. KOEKEBACKER
C. J. DE KUP
F. VAN DER LAAKEN
D. LOPES DIAS
J. W. OUDENALLER
TH. W. LA RIVIÈRE
A. SAUER
J. STROES
G. VAN STRIJLAND
H. J. VERNHOUT
J. A. C. B. VERSCHURE
A. G. VAN DER WEL
I. WESSEL
R. P. WIRIX

OPDAT WIJ NIET VERGETEN

24

Het monument in het raadhuis van Hilversum is een marmeren gedenkplaat met inscriptie. In de vitrine onder de plaat ligt een boek met de namen van omgekomen joodse burgers.

Ook zijn namen van verzetsmensen, militairen en burgerslachtoffers van de oorlog in het boek opgenomen. In totaal staan er circa 2000 namen in. Locatie: Burgerzaal van het raadhuis, Dudokpark 1.

De jongen van de Graaf Florisstraat, die op het dak van de huishoudschool zijn stad zag branden, ziet dag en nacht dood om zich heen, vernedering, mishandeling, honger, ziekte. Hij weet hoe het is als medegevangenen elkaar naar het leven staan, wat volledige uitputting en algehele gevoelloosheid betekent.

Later zegt hij:

‘Dat alles intensief beleefd door één mens, in één leven, is dat feitelijk niet uniek? Het is geen verdienste, maar het is meer dan een mens kan ondergaan [...]’

Bill Minco, de naamgever van deze jaarlijkse 4 mei lezing. De man die hier in Hilversum meer dan twintig jaar in de gemeenteraad zat en vier jaar wethouder was.

Ik leerde hem kennen in mijn werk bij het Nationaal Comité 4 en 5 mei. Hij zat acht jaar in het bestuur. We hebben samen veel gesproken. Er is een dierbare vriendschap ontstaan, die we vast hebben gehouden tot 5 mei 2006. De dag waarop hij overleed.

Hoewel Bill joods was, voelde hij zich nadrukkelijk geen overlevende van de Shoah, maar: een joodse Nederlander die in verzet ging en volgens de Duitse rechtspraak werd veroordeeld: ‘Ik was geen opgejaagde,’ zei hij, “ik was een tegenstander, een vijand van het naziregime.’

Voor Bill is het verschil tussen vervolgingsslachtoffer of verzetsman van principeel belang. Wij die de oorlog zelf niet aan den lijve hebben ondervonden laten ons onbedoeld soms onzorgvuldig uit over die oorlog, we kennen, zien en voelen de details onvoldoende.

Enkele dagen na de capitulatie werd door de nazi's de Nederlandse Grondwet buiten werking gesteld, de democratie opgeheven. En daarmee was de weg

Monument Het Nieuwe Lyceum is een plaquette ter nagedachtenis aan (oud-)leerlingen van het Nieuwe Lyceum die door oorlogshandelingen zijn omgekomen. Oorspronkelijk geplaatst in het Nieuwe Lyceum, maar na opheffing in 1995 verplaatst. Onthuld in 1948. Locatie: begraafplaats Gedenkt te Sterven, Oude Torenstraat.

vrij voor een systeem van uitsluiting, vervolging, deportatie en moord. Van angst en terreur, onderdrukking en geweld. Voortaan bepaalde de Rijkscommissaris wat recht was.

Dat ondanks dit systeem van rechteloosheid en willekeur de oorlog voor mensen individueel verschillend kon uitpakken, heeft vooral te maken met de persoonlijke omstandigheden. Die waren voor iedereen anders. Afhankelijk van waar je woonde, in welk dorp, in welke stad. En of daar ook sterke en aansprekende leiders woonden of dat die juist ontbraken. Welke nationaliteit je had. Of welke etnische, religieuze of culturele achtergrond. Hoe oud je was. Man of vrouw. En of je gezond was, sterk en taai. Je veerkracht. Je vermogen om koste wat het kost te overleven. Je politieke kleur, je levensovertuiging, je geaardheid. Of je in verzet kwam, of dat je naasten dat deden. Maar bovenal of je burens, je vrienden, je collega's of bekenden en onbekenden bereid waren om hun nek uit te steken en je te helpen. Dat alles kon het verschil maken.

27

In deze gemeente staan drieëntwintig monumenten die herinneren aan de Tweede Wereldoorlog. Meer dan de helft daarvan is direct al in de eerste jaren na de bezetting opgericht. Het zijn meest plaquettes met namen. Van scholieren of leraren en van mannen, omgekomen in het verzet.

Voor andere groepen slachtoffers zijn alleen algemene monumenten opgericht; daarop staan geen namen vermeld.

Ik noem als voorbeelden het joods monument op de israëlitische begraafplaats, het Indische monument en het monument voor de dwangarbeiders. Meer dan 4000 mannen en jongens uit Hilversum zijn opgepakt, weggevoerd en te werk gesteld, velen van hen zijn niet teruggekeerd.

Het monument in het Dudokpark, vlakbij het raadhuis, bestaat uit een boom met aan de voet een gedenksteen. De boom is in 1945 geplant door de Hilversumse afdeling van de Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Tuinbouw en Plantkunde. Locatie: hoek Dudokpark/Hoge Naarderweg.

Maar voor hoeveel Hilversummers, vrouwen, mannen, kinderen, is er nooit een monument gekomen?

Aan de Verdilaan nummer 10 was een huis voor joodse kinderen gevestigd. Beth Azarja, een instelling voor verstandelijk gehandicapte kinderen. In 1925 feestelijk geopend door de minister van Onderwijs. De kinderen werden er liefdevol verzorgd. Ze kregen er onderwijs, leerden een vak, verzorgden hun tuintjes. Zo zelfstandig mogelijk functioneren dat wilde men hun meegeven.

Op 16 april 1942 confisqueert de bezetter het complex. Er rijden wagens voor en de kinderen en de inboedel worden naar wat nu de Soestdijkerstraatweg 151 is, overgebracht.

Nog een jaar lang zijn de kinderen veilig.

Tot 7 april 1943.

Toen zijn de kinderen weggevoerd, naar doorgangskamp Westerbork en vandaar naar de vernietigingskampen Sobibor en Auschwitz.

Waar ze zijn vermoord.

Zoals Barend Ritmeester uit Amsterdam, 13 jaar.

Jacob Valk uit Wildervank, 19 jaar.

En Ali Israël uit Rotterdam, 8 jaar.

29

Maar ook de negentienjarige Emil Blumenthal uit Stuttgart.

Een van de zeven Duitse vluchtelingkinderen die in Beth Azarja onderdak had gevonden.

Het is mooi dat er nieuwe initiatieven zijn, zoals dat van de stolperstenen, die er voor zorgen dat mensen niet in vergetelheid raken. Dat hun namen opgetekend worden in de straten waar zij woonden, ook hier in Hilversum.

Het Nationaal Comité 4 en 5 mei is eind 1987 opgericht. Toenmalig minister-president Lubbers maakte zich zorgen over de toekomst van herdenken en vieren, de belangstelling in

de samenleving voor 4 en 5 mei was in die tijd tanende.

Op 4 mei 1988 houdt Bill Minco de herdenkingsrede in de Nieuwe Kerk in Amsterdam. Hij doet een appel op de jongere generatie om te luisteren naar de boodschap en noodkreet van de eerste generatie:

“De Tweede Wereldoorlog heeft ons niet tot bezinning gebracht.”

Hij zegt:

“Want opnieuw zijn mensen onverschillig en zien ze toe hoe overal in de wereld mensen worden gediscrimineerd, vervolgd, opgesloten en massaal de dood ingedreven. Het zijn mensen die andere mensen onmenselijke dingen aandoen.”

Hij spoort ons aan om in beweging te komen:

“Als we onverschillig blijven zijn we medeschuldig, want wij gaan door: Westerbork, Auschwitz, Natzweiler, Mauthausen, Dachau, Vietnam, Zuid-Amerika, Afghanistan, Zuid-Afrika, vult u maar in ...”

30

Sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog is er geen dag voorbijgegaan zonder dat er ergens in de wereld een oorlog woedde.

Zonder dat er honderden, duizenden, miljoenen mensen op drift waren.

Ver van huis in een poging te overleven, weg van onderdrukking en geweld.

Toen, in 1988 al, noemde Bill ...Afghanistan, en dat geldt nu nog steeds:

Afghanistan.

Maar ook Syrië...Eritrea... en nog zoveel andere landen.

Bill zou, vermoed ik, zeggen dat ons lerend vermogen gering is.

Vluchtelingen...

Meer dan 1000 mannen, vrouwen en kinderen op de vlucht voor oorlog en geweld vonden hier in Hilversum voor de oorlog tijdelijk een veilige plek. Het is goed om ons op 4 mei te realiseren dat

de discussie over vluchtelingen nu weinig anders verloopt dan tachtig jaar geleden. Dr. Lou de Jong schrijft er uitgebreid over in deel 1 'Voorspel' van zijn 13-delige serie over het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog.

Aanvankelijk gold in Nederland de eeuwenoude regel van het asielrecht. Vreemdelingen die elders om hun geloofs- of levensovertuiging vervolgd werden, konden hier terecht. Maar met de toename van het aantal vluchtelingen vervielen ook toen onze morele principes.

Eerst werd de Poolse Joden en de staatlozen de toegang geweigerd en vervolgens de Duitse Joden. En eind '39 ging de grens volledig op slot.

Overall in het land verschijnen opvangkampen; voor illegale mannen, voor kinderen zonder ouders, voor legalen op doorreis, enzovoorts...

De ruim één miljoen gulden die begin '39 nodig is voor de bouw van het kamp Westerbork komt, wat het kabinet betreft, voor rekening van het Comité voor Bijzondere Joodse Belangen.

Ook toen waren de vluchtelingen onderwerp van nationaal en vooral ook internationaal debat. En ook toen hanteerde elk land zijn eigen toelatingsbeleid.

31

Er is zo vreselijk veel dat wij nog niet weten van die oorlog, waarbij slechts een paar landen in de wereld *niet* betrokken waren. Het is goed om vragen te blijven stellen, oordelen bij te stellen en te nuanceren.

In de geest van Bill Minco zou ik willen zeggen: Om te blijven luisteren, zoeken en lezen. En dat zeg ik?

Bij ons thuis was de oorlog van mijn vader.

Een Duitse nummerplaat of toerist kon de sfeer zo doen omslaan. In de aanloop naar de meidagen bleef zijn studeerkamerdeur dicht. Mijn vader was er wel maar gaf niet thuis.

Steeds vaker waren er nachtmerries, was er zijn angstig brullen in de nacht.

Mijn uitzicht, Jan Nooter.

32

Op mijn vensterbank staat sinds jaar en dag de bovenstaande potloodtekening.

Hij is gevat in een eenvoudig houten lijstje.

Een tekening, gemaakt door mijn vader. Een zeilschip.

Eronder schreef hij: "Mijn uitzicht."

Op de achterkant staat -bijna niet meer te lezen - :
"Het was in het oorlogsjaar 1943".

Waar schulde hij voor, met hoeveel angst, wie had hij verloren, aan wie dacht hij, wat had hij allemaal al meegemaakt toen hij naar buiten keek uit dat zolderraampje ver weg van zijn geliefde Amsterdam en dat scheepje zag? Twintig jaar oud.

Vlak voor mijn vader overleed, kreeg ik zijn
mapje 'oorlog'.

Het ligt te wachten, tot ik er aan toe ben.

Luisteren, zoeken en lezen.

Er is moed voor nodig.

En kracht om, niet moedeloos te worden.

Ook al is ons vermogen om vrede en vrijheid te
stichten, te bewaren en te bewaken niet groot
genoeg gebleken.

Alle vurige wensen en inspanningen ten spijt.

Op 4 mei neurie ik elk jaar weer het lied dat mijn
vader vlak na de oorlog schreef: "Geef vrede,
Heer, geef vrede."

De Tweede Wereldoorlog is van onze ouders en
grootouders.

Het is niet onze oorlog.

Maar ...het is wel onze vrijheid en dat schept
verplichtingen.

Elke dag opnieuw.

Nine Nooter

voormalig directeur Nationaal Comité 4 en 5 mei.

Robert Grijzen, stadsdichter

IN DE STILTE

in de stilte denk ik na
over wat ik zal zeggen

tegen de man
die in plaats van zijn huis
alleen nog puin zag

tegen de vrouw
die haar land verliet
en onderweg
een schoen verloor

tegen het meisje
dat leerde hoe koud
de wereld kan zijn

tegen de jongen
die steeds weer
de vliegtuigen hoort

er komen geen woorden
in mij op, ergens zijn ze
blijven steken, vastgelopen

35

als ik de man, de vrouw
het meisje, de jongen
ontmoet

dan zal ik zwijgen
en wachten
tot het ongehoorde verhaal
vrijkomt

Robert Grijsen

Het gedenkruis op de Bussumerheide. Op diezelfde plaats heeft de fusillade van de op de plaquette vermelde slachtoffers plaatsgevonden. Het oorspronkelijk houten kruis uit 1945 is in 1978 vervangen door het huidige kruis. In 2007 is de plaquette vervangen en is er een naam toegevoegd. Locatie: Bussumerheide.

De vrijheid omarmd

Redactie

Pieter Broertjes
Margot Kistemaker

Organisatie

Sonja Mignon
Henk Mreijen

Vormgeving en ontwerp

Frans van Brakel

Gedicht

Robert Grijsen, stadsdichter

Foto's

Jeroen Berkenbosch
Margot Brakel

Drukwerk

De Toekomst Hilversum

